

Лекція №2 з дисципліни «Психодіагностика».

ІСТОРІЯ СВІТОВОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ ПСИХОДІАГНОСТИКИ

Автор-розробник: к.психол.н, доц. каф. прикладної психології О.Л.Луценко

Історія світової психодіагностики

Різні конкурси і екзамени робилися для відбору відповідних осіб у Древньому Вавілоні, Єгипті, Греції, Китаї, Індії, Персії, В'єтнамі. Зокрема всього за два роки з 1370 до 1372 у В'єтнамі вдалося провести переатестацію всіх військових і цивільних чиновників, що дозволило організувати перевірку державного апарату по всій країні. В результаті цього В'єтнам знову став сильною і життєздатною феодалною державою; особливу увагу було приділено створенню боєздатного офіцерського корпусу.

Наприкінці XIX ст. у психологію проникає й швидко завойовує популярність ідея виміру - можливість кількісного вираження індивідуальних розбіжностей. Це сприяє зародженню психодіагностики, оформлення якої як самостійної області досліджень завершується в 20-х рр. XX сторіччя. Значний внесок у становлення психодіагностики внесли праці Ф. Гальтона, Дж.Кэттелла, Г. Еббінгауза, Е. Крепеліна, А. Біне.

Перш за все почалося тестування інтелекту.

Френсіс Гальтон наприкінці XIX століття поклав початок тестуванню. Розробив значну кількість простих тестів сенсорного розрізнення, і думав, що вони можуть служити засобом оцінки інтелекту людини. Першим застосував оцінювальні шкали, анкетування й техніку вільних асоціацій. Почав розробляти методи математичної статистики. Зокрема Ф. Гальтон створив серію з 17 тестів і пропонував відвідувачам своєї лабораторії, що була розташована на виставці, за невелику плату протестуватися за фізіологічними і психічними властивостями. За повною програмою він протестував 9337 людей віком від 5 до 80 років. Для обробки такого масиву даних знадобилося розробити математико-статистичні процедури, чим він теж успішно займався.

Джеймс Кеттел в 1890 році ввів термін "розумовий тест", але його тести також вимірювали сенсорні, моторні й прості перцептивні процеси. Перевірка їхніх результатів показала слабку погодженість результатів тестів між собою, а також їхню невідповідність зовнішнім критеріям - оцінкам вчителів й академічній успішності учнів.

Е. Крепелін (1895 р.) створив велику серію тестів для вимірювання практичних ефектів пам'яті, стомлюваності, відволікаємості за допомогою елементарних арифметичних операцій.

Г. Еббінгауз (1897 р.) пред'являв школярам тести арифметичного лічення, обсягу пам'яті й завершення речень. Тест на завершення речень був єдиним, що відповідав навчальним досягненням дітей.

А. Біне (1905 р.) створив першу реальну шкалу інтелекту з 30 завдань зростаючої труднощі. Хоча сенсорні й перцептивні тести теж були включені, більшу частину тесту займав вербальний матеріал, а саме, задачі здатності до судження, розуміння й міркування. В 1908 році тест був удосконалений. Він розрахований на дітей від 3 до 13 років. Показник дитини по тесту виражав розумовий рівень, що відповідає віку нормальних дітей, чие виконання було таким же. В 1911 році був створений третій варіант – тест “Біне-Симона”. У Станфордському університеті в 1916 р. (США) був розроблений найбільш удалий варіант переробки цього тесту за назвою шкали Станфорд-Біне. У ньому вперше був використаний *коефіцієнт інтелекту IQ*, як відношення між розумовим і фактичним віком.

Тест інтелекту А. Біне допускає лише індивідуальне дослідження. Поява тестів для *групового тестування* була викликана потребами американської армії під час першої світової війни. Для цього А.Отіс запропонував закриті завдання – завдання з готовими варіантами відповідей. Так були розроблені тести групового обстеження «армійський альфа» і «армійський бета», де вперше були використані різні *об'єктивні завдання із множинним вибором відповідей*.

В 20-х роках стало зрозумілим, що більшість створених тестів інтелекту, є тестами *здатності* до навчання. Так з'явилося поняття тестів здатностей. Тести *спеціальних (професіональних) здатностей* розроблялися для використання в профорієнтації.

Розвиток психодіагностики із самого початку найтіснішим образом пов'язаний з розробкою й удосконалюванням математико-статистичного апарата, і, насамперед, кореляційного й факторного аналізу.

Появі факторного аналізу зобов'язана розробка *комплексних батарей здатностей* (після 1945 р.).

Удосконалення шкільних іспитів привело до появи тестів досягнень - Е.Л. Торндайк - 1904 р. З 1923 р. з'явилися батареї здібностей і досягнень – перша Стенфордська батарея здібностей SAT (Scholastic Assessment Test – Келлі, Рач, Тёрмен) – за її результатами і зараз приймають студентів до Принстону, Гарварду, Йелю, та батарея досягнень АСТ, за нею приймають до менш престижних учбових закладів. К 30-му року в провідних країнах світу було визнано, що описові іспити у порівнянні з тестами не лише віднімають більше часу на аналіз, але й надають менш надійні результати.

В 50-х роках з'явилися перші тести креативності – тести для вимірювання творчих здібностей особистості. До їх розробки спонукало відкриття невідповідності між успішністю виконання традиційних тестів інтелекту і творчими здібностями. Підходи до вимірювання здатності продукувати нові ідеї, знаходити нестандартні способи розв'язання проблемних завдань були запропоновані Л.Терстоуном, Дж. Гілфордом (1954) і Е. Торрансом (1962). Пізніше нові тести креативності були запропоновані Джонсоном і Ф. Вільямсом (1980). Розвиток виявлення і

вимірювання креативності поступово становиться одним з основних напрямків закордонної психодіагностики. Його особливості полягають в тому, що креативність включає не лише когнітивні, але й особистісні характеристики психіки людини.

Розвиток особистісного (не інтелектуального) тестування йшов наступним шляхом.

Одним з перших *тестів особистості* був крепеліновський варіант тесту вільних асоціацій, застосований їм для обстеження хворих із психічними відхиленнями (1892). Варто згадати також розробку Ф. Гальтоном, К. Пірсоном і Дж. Кеттеллом стандартизованих анкет і шкал ранжирування, які надалі стали використатися для створення особистісних тестів. Як вихідний варіант *особистісного опитувальника* можна назвати *листок особистісних даних Р. С. Вудвортса*, розроблений їм у роки першої світової війни для виявлення осіб, що страждають невробами й непридатні до військової служби.

Інший підхід до виміру особистісних характеристик представлений у об'єктивних тестах особистості - *тестах дії*, і їх різновиді - *ситуаційних тестах* (кінець 20-х – початок 30-х років ХХ століття).

Третій підхід у вивченні особистості представляють *проективні методики*. Тести вільних асоціацій і завершення речень - одні з найбільш ранніх проєктивних методик.

В 40-50 р. у світовій психодіагностиці сформувалися основні діагностичні підходи, була в тім або іншому ступені завершена розробка всіх найбільш відомих тестів (Шкали виміру інтелекту Векслера, Тест Роршаха, Тематичної Апперцепції Тест, Опросник «Шістнадцять факторів особистості», ММРІ). У створюваних в наступні роки за рубежем тестах немає принципово нових ідей і рішень. Період тимчасового «затишку» у психодіагностиці припиняється в 60-і рр. повертанням дослідників до аналізу ситуацій, у яких здійснюється поведінка (В. Мішель, 1968 і ін.).

Історія ПД у колишньому СРСР і Україні

У розвитку психодіагностики в СРСР можна виділити два періоди. Перший варто віднести до початку 20-х - середини 30-х рр. Це роки масового застосування тестів у народній освіті, профвідборі й профорієнтації. Для тодішнього рівня розвитку психодіагностики в СРСР характерним є широке запозичення закордонних тестів. Створювалися й власні методики.

У ці роки в області психодіагностики плідно працювали М.С. Бершнтейн, М.Я. Басов, П.П. Блонській, С.Г. Геллерштейн, Н.Д. Левітов, Г.І. Россолімо, Ф.Е. Рібаков, А.М. Мандирка, М.Ю. Сиркін, І.П. Шпільрейн, А.М. Шуберт й ін.

Книга Григорія Івановича Россолімо «Психологічні профілі» (видана ще в дореволюційній Росії у 1908 р.) містила новаторський для того часу підхід, а саме, в ній був запропонований тест, що складався з 11 субтестів для діагностики структури особистості й загальних здатностей. Була

розроблена графічна форма відбиття результатів. «Профілі» одержали високу оцінку наукової громадськості, були переведені на кілька мов.

Не менш видатний психіатр і психолог Ф.Е. Рібаков розробив тест для визначення рівня розвитку просторової уяви. «Фігури Рібакова» стали швидко відомі у світі, за їхньою подобою створювалися численні тести, що використовуються й у цей час, наприклад, тест інтелекту Р.Мейлі.

На Україні публікують свої новаторські дослідження А.М. Мандирка й М.Ю. Сиркін. Основна увага в їхніх роботах приділяється теоретичним аспектам прикладної статистики в психологічному тестуванні (Мандирка, 1931), а також критеріям точності тестових випробувань і сполученості одержуваних даних із соціальними факторами (Сиркін, 1929).

Слід зазначити внесок Л.С. Виготського, а саме його роботу «Діагностика розвитку й педагогічна клініка важкого дитинства» (1936). У ній було розроблене вчення про психологічний діагноз, його особливостях і етапах.

Постановою ЦК ВКП(б) в оригіналі: «О педологических извращениях в системе наркомпросов» (1936), була накладена повна заборона на застосування безглузвих (як там відзначалося) тестів. Як пише з цього приводу Л.Ф.Бурлачук (цитуювання, с. 87-88):

«Як видно, один з найбільш тяжких докорів на адресу тестів був в тому, що за їхньою допомогою все більшу і більшу кількість дітей відносили до розумово відсталих. Як же реально було діло з інтелектуальним розвитком підростаючого покоління на той час? В діагностичних обстеженнях, проведених у 1920-ті роки були отримані дані щодо існування національних і соціальних відмінностей в рівні інтелектуального розвитку дітей. Широко відомими стали дослідження інтелекту дітей в Узбекистані. Було з'ясовано, що рівень інтелекту узбецьких дітей, у порівнянні з руськими та українськими учнями, значно нижчий. Причини інтелектуального відставання цих дітей вбачались в тяжких соціально-побутових умовах, особливостях фізіологічного розвитку. Не лише середньоазійські діти, але й діти слов'янського пролетаріату і селян виявилися такими, що мають низький інтелект. Відповідні обстеження кінця 1920-х років показали, що IQ радянських учнів в середньому на 7% нижче, ніж американських школярів. При цьому IQ дітей службовців був більш високим, ніж у дітей робочих, а найбільш низький – у дітей селян. Соціальні розбіжності в інтелекті між дітьми робочих і службовців носили стійкий характер. Якщо к цьому додати дослідження дорослих, де у вихідців з робоче-селянського середовища також відмічався невисокий IQ, і дані про те, що обдарована інтелігенція виявлялася родом із дворянства, духовенства і купецтва, тоді нескладно уявите собі ідеологічну реакцію класу-переможця на такі дослідження».

«Виступаючи на I Загальносоюзному педологічному з'їзді (1927), К.Н.Корнілов говорив: «Дозвольте вас запитати, для чого використовують тести? Якщо все це проводиться на Заході, то інша справа все ж радянська школа, тому що в нашому житті ми зовсім не цінуємо чинника інтелекту так високо, як на Заході. Інтелектуально обдарована людина у нас не означає: придатна до життя».

«Психологічні тести стають непотрібними, більше того, шкідливими тоді, коли суспільством (або від його імені) знайдені якісь відмінні від наукових критерії, що визначають, наприклад, здатність його членів до тієї або іншої діяльності. В якості таких критеріїв може виступати приналежність до певного класу, партії, особистісна відданість лідеру, конфронтація з владою (або її відсутність) в минулому тощо» (кінець цитування).

В 30-і роки багато психологів, що займалися психодіагностикою, безвісти зникли, багато хто були знищені: трагічним прикладом може слугувати доля І.Н.Шпильрейна, розстріляного в 1937 році. Його дослідження були присвячені вивченню професій, наукової організації праці, розробці методик відбору для Червоної армії. У ті часи тести не інакше як з епітетом «буржуазні» не називалися. Знадобилося близько 40 років, щоб психодіагностичні дослідження були відновлені у своїх правах.

Якісний, клінічний, індивідуальний підхід до аналізу індивідуальних відмінностей людей або обов'язкова наявність психофізіологічних корелятивів для доказу цих відмінностей, призводили до того, що психологія відривалася від практики, де в умовах ліміту часу, без спеціальних лабораторних умов, цей складний аналіз був нездійсненний.

У період, що передував «дозволу на тести» слід особливо зазначити внесок Ленінградської психологічної школи. Завдяки ініціативі лідера ленінградських психологів Б.Г.Ананьєва тести починають відігравати активну роль у психологічних дослідженнях. Під керівництвом Ананьєва був початий і здійснений грандіозний проект комплексного вивчення людини, що потребував залучення тестів інтелекту, особистісних опитувальників і багатьох інших маловідомих тодішнім психологам психодіагностичних інструментів. Слід зазначити також внесок Бехтеревського Ленінградського психоневрологічного інституту, де також були адаптовані найвідоміші закордонні методики й проведені за їхньою допомогою серйозні дослідження.

Наприкінці 60-х рр. (час хрущовської відлиги) відбувається нова «легітимізація» тестів. Починається другий період розвитку вітчизняної психодіагностики, відзначений бурхливими дискусіями про місце її в системі психологічного знання, принципах і методах, про відношення до закордонного досвіду. На цьому етапі були видані вітчизняні монографії і підручники з психодіагностики: К.М. Гуревич (1969, 1970, 1980), В.М. Блейхер і Л.Ф. Бурлачук (1978), Л.Ф.Бурлачук (1979), О.Т. Соколова (1980), М.М. Кабанов, А.Є. Лічко й В.М. Смірнов (1983), Б.В.Кулагін (1984), В.М. Мельников і Л.Т. Ямпольский (1985), О.О. Бодалев й В.В. Столін (1987) та інші.

В 80-90-х роках психодіагностика продовжує розвиватися - переводяться перші книги по конструюванню тестів (А. Анатази, П. Клайн), з'являються нові підручники: О. Г. Шмельов, Л.Ф.Бурлачук, К.М.Гуревич, розробляються оригінальні методики: А.Є. Лічко, В.М.Мельников, Л.Т.Ямпольский, М.К.Акімова, В.В. Столін, О. Кроник та ін. У Санкт-Петербурзі відкрита організація ИМАТОН, що займається професійним видавництвом тестів (замість кустарного), проведенням курсів і конференцій з психодіагностики, аналогічні організації відкриваються в Києві, Ярославлі, Москві та інших містах СНД.

І останнє. Справедливості раді варто відмітити, що гоніння на адресу психологічної діагностики й тестів виникали не тільки в колишньому СРСР (де них підтримували своєю

критикою такі відомі психологи як К.Н. Корнілов, М.Г. Ярошевський, А.В. Петровський, О.М.Леонт'єв, О.Р. Лурія, Б.М. Теплов, В.Д. Небиліцин, В.М. Русалов, Л.С.Виготський, С.Л.Рубінштейн), але й за рубежом.

Проте замість того, щоб заборонити тести (як це було зроблено в СРСР – перефразую висловлювання «класика» - «немає тестів – немає проблеми»), в західній психології були проаналізовані причини критики на адресу психологічного тестування. Зокрема С. Брім навіть провів факторний аналіз особистісних рис критиків психодіагностичного метода! В результаті його роботи та досліджень інших вчених були названі декілька джерел критики на адресу тестів, які ми пропонуємо для ознайомлення.

Перше джерело С. Брім бачить в особистісному портреті критиків, в числі яких частіше інших опиняються ті, хто не схильний до самопізнання та інтроспекції, авторитарний у міжособистісних відносинах, нетерплячий до думки інших і виступає против будь-яких соціальних змін. Такі люди як правило в США належать до правих політичних груп, що вимагають заборони тестів.

Друге джерело С. Брім бачить в системі соціальних цінностей, яка має своє коріння у відношенні до питань рівності людей. Якщо в суспільстві схвалюється принцип відкритої рівності його членів, тоді в кожному поколінні на передові позиції повинні висуватися найбільш талановиті люди. В такому суспільстві кожен повинен мати можливість внести свій внесок у відповідності до власних здібностей. Останні мають бути оцінені, і тому орієнтація на цей принцип створює сприятливе відношення до тестів.

Третє джерело, на думку Р. Кеттелла, є наслідком емоційного і сентиментального відношення людей естетичного і нарцисичного типу, які чинять спротив будь-яким спробам представити «унікальну, художню особистість» у вигляді формул та кількісних коефіцієнтів.

Четверте джерело критики є науковим, його, до речі, часто здійснюють самі психологі-психодіагности, і воно стосується тих недоліків тестового методу, які реально існують. Їх мивже назвали на початку цієї лекції в питанні «сучасні проблеми психодіагностики».

Історія світової психодіагностики (і української, як її частини) продовжується і потребує залучення нових кваліфікованих і творчих фахівців, нових ідей та інструментів.

Нові психодіагностичні методики і дослідження публікуються в журналах: «Психологическая диагностика», «Практична психологія та соціальна робота», «Psychometrica», «Intelligence», «Journal of Personality Assessment» і т.п.

Рекомендована та використана література:

- Анастази А., Урбина С. Психологическое тестирование. - СПб.: Питер, 2003.
Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика: Учебник для вузов. - СПб.: Питер, 2006.

Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. - СПб.: Питер, 1999.
Общая психодиагностика / Под ред. А.А. Бодалева, В.В. Столина. СПб.: Изд-во «Речь», 2004.